

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології та соціальної педагогіки
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Кваліфікаційна робота магістра

**з теми: РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ НА КОРЕКЦІЙНО-
РОЗВИТКОВИХ ЗАНЯТТЯХ**

Виконала: магістрантка спеціальності
016 Спеціальна освіта

Гривул Тетяна Петрівна

Науковий керівник: Гончарук Н.М.,
кандидат психологічних наук, доцент

Рецензент: Вержиховська О. М.,
кандидат педагогічних наук, доцент

м. Кам'янець-Подільський – 2021 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ У КОРЕКЦІЙНІЙ ПЕДАГОГІЦІ, ЛОГОПЕДІЇ ТА СПЕЦІАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГІЇ	8
1.1 Проблема порушень фонетико-фонематичного боку мовлення як предмет дослідження логопедії	8
1.2 Лексико-граматичні аспекти мовлення молодших школярів у педагогічному контексті.....	20
1.3 Характеристика мовленнєвої комунікації дітей молодшого шкільного віку у психологічній інтерпретації	26
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ МОВЛЕННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	34
2.1 Методологічні та методичні аспекти дослідження мовлення у молодших школярів	34
2.2 Диференційний аналіз результатів констатувального дослідження мовленнєвих навичок молодших школярів із порушеннями інтелекту і нормотиповим розвитком	46
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИТКОВИХ ЗАНЯТЬ З РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ У ЗАКЛАДАХ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ	61
3.1 Роль командного підходу у формуванні індивідуальної стратегії розвитку дитини та її мовленнєвих функцій	61
3.2 Планування інтегрованої роботи з розвитку мовлення в умовах комплексного психолого-педагогічного підходу	68
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ОСНОВНОЇ ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	78
ДОДАТКИ	90

ВСТУП

Актуальність дослідження. Удосконалення освітнього процесу у закладах початкової освіти вимагає всебічного і цілісного вивчення особливостей розвитку дітей. Одним із основних напрямів освітньої діяльності є виховання рідною мовою та розвиток мовлення. Завдяки мовленню діти мають можливість змістовно і грамотно висловлювати думки, що формує базові передумови для успішного шкільного навчання і посилює сприятливі перспективи міжособистісної комунікації. Мовлення постає значущою складовою формування пізнавальної діяльності, основою становлення діалогічної комунікації, засадничим підґрунтям продукування логічно структурованої розповіді. Використання його у різних сферах діяльності зумовлює необхідність активного формування як важливого чинника особистісного розвитку.

У зв'язку з цим, мовлення як наукова категорія було проаналізовано у різних наукових джерелах. Зокрема, основи теорії мовленнєвої діяльності закладені О.О. Леонтьєвим, Л.С. Виготським, В.Г. Петровою, О.М. Гвоздевим, Р.І. Лалаєвою. Взаємозв'язок мовлення та мислення вивчали Н.О. Менчинська, Н.І. Поддьяков.

Аналіз науково-методичних джерел з питань формування мовлення на корекційно-розвивальних заняттях засвідчує, що дослідники надавали йому важливе значення. Проблемою онтогенетичного розвитку мовлення дітей займались А.М. Богуш, А.М. Бородич, Л.М. Єфіменкова, М.М. Кольцова, Т.А. Ладиженська. Вплив уяви на розвиток зв'язного мовлення досліджували О.В. Боровик, О.М. Дьяченко. Психолого-педагогічні умови мовленнєвого розвитку аналізували В.П. Глухов, Н.А. Орланова.

Особливо важливо активізувати мовленнєву активність у дітей із порушеннями інтелекту, які мають знижені можливості щодо опанування мовленнєвих навичок. Слід зазначити, що в останні роки їх кількість невпинно збільшується. За статистикою МООЗ України здорові діти становлять 10% від усіх дітей, умовно здорові – 40%. Серед усіх порушень значну частку складають

діти з низькими показниками розвитку інтелекту, серед них 3% – діти з порушеннями інтелекту.

На сьогодні, за даними Міністерства освіти та науки в Україні для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку функціонує 172 спеціальні заклади, у яких перебувають близько 18 тисяч школярів [25].

Складна екологія, недостатній рівень медичного обслуговування, криза у соціально-економічній сфері призводять до того, що діти з порушеннями інтелекту, крім основних, мають супутні вади психофізичного розвитку. Особливі труднощі становить для них оволодіння мовленням, зокрема: виразною звуковимовою, словниковим запасом, зв'язним мовленням. У зв'язку із цим одним із завдань комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям є корекція їхнього мовлення як основи формування інформаційної складової діяльності і соціальних зв'язків із довкіллям. Мовленнєве збагачення відіграє першочергову роль у засвоєнні дитиною культури, важливе значення у її пізнавальному та особистісному розвитку.

У зв'язку з цим, мовлення було предметом дослідження науковців різних галузей. Безумовно, найбільша увага проблемі розвитку мовлення надається у логопедії. Окремі мовленнєві вади і методи їх подолання вивчали К.П. Беккер, О.В. Правдіна, О.А. Токарева (аналіз дислалії); Л.І. Вансовська, Т.В. Волосовець, І.І. Єрмаков, А.Г. Іпполітова, Г.В. Чіркїна (дослідження ринолалії); Л.А. Данилова, М.Б. Ейдїнова, О.М. Мастюкова, І.І. Панченко, М.С. Певзнер, О.М. Правдіна-Вїнарська, К.А. Семеченко (вивчення дизартрії); Т.П. Бессонова, Г.А. Каше, Т.В. Туманова, Т.Б. Фїлічова, А.В. Ястребова (розгляд фонетико-фонематичного недорозвитку); В.П. Глухов, Т.Б. Жукова, Р.І. Лалаєва, Р.Є. Левїна, Н.В. Серебрякова Л.Ф. Спїрова, Р.І. Шуйфер (дослідження ЗНМ); М.В. Богданов-Березовський, В.К. Воробїова, Р.Є. Левїна, Г.В. Мацїєвська, ЛВ.К. Орфїнська, Є.Ф. Соботович, С.Н. Шаховська (вивчення алалії); Е.С. Бейн, М.К. Бурлакова, Т.Г. Візель, А.Р. Лурїя, Л.С. Цветкова (дослідження афазії).

Актуальність цієї проблеми зумовила вибір теми наукового дослідження – «Розвиток мовлення молодших школярів з інтелектуальними порушеннями на корекційно-розвиткових заняттях».

Мета дослідження полягає у науковому обґрунтуванні педагогічних умов організації корекційно-розвиткових занять з розвитку мовлення у закладах спеціальної середньої освіти та в умовах інклюзивного навчання.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати особливості становлення мовлення у дітей молодшого шкільного віку шляхом аналізу теоретичних першоджерел;
2. Емпірично дослідити особливості формування мовленнєвих функцій у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку;
3. Дослідити та обґрунтувати основні напрями та умови організації корекційно-розвиткових занять з розвитку мовлення у закладах початкової освіти.

Об'єктом дослідження є організація корекційно-розвиткових занять з розвитку мовлення у закладах спеціальної середньої освіти та в умовах інклюзивного навчання.

Предметом є основні напрями та педагогічні умови організації корекційно-розвиткових занять з розвитку мовлення у спеціальних закладах початкової освіти та в умовах інклюзивного навчання.

Гіпотеза дослідження: рівень мовленнєвого розвитку покращиться у молодших школярів внаслідок ефективної організації корекційно-розвиткових занять із розвитку мовлення. Зокрема, на основі:

- а) цілеспрямованого впровадження спеціальних методичних засад розвитку мовлення, які ґрунтуються на психологічних, лінгвістичних та дидактичних аспектах;
- б) функціонально організованого і відповідно мотивованого процесу формування у молодших школярів мовленнєвих функцій.

Методи дослідження. У кваліфікаційній роботі використано теоретичні і практичні методи наукового дослідження.

Теоретичні: аналіз і вивчення спеціальної педагогічної, лінгвістичної та психологічної літератури у розрізі проблеми, яка досліджувалась; аналіз нормативно-правових документів, навчальних програм, методичних впроваджень; розроблення змісту й методики розвитку мовлення у молодших школярів; узагальнення результатів емпіричного експерименту.

Емпіричні: методика дослідження абсолютного порогу слухового відчуття, проба Тойнбі, дослідження фонетичної складової мовлення за методикою М. Савченко, комплексна методика діагностики мовлення Т.А. Фотекової, тест дослідження комунікативних умінь М. Стіла, Дж. Холловея.

Статистичні: графічне представлення результатів емпіричного дослідження, побудова графіків, таблиць, діаграм, математичні обчислення в програмі Microsoft Excel.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в ньому:

конкретизовано й уточнено зміст навчального процесу;

теоретично обґрунтовано педагогічну доцільність комплексного та інтегрованого підходу до проведення корекційно-розвиткових занять із розвитку мовлення;

опрацьовано методику формування мовлення з опорою на специфіку мовленнєвої діяльності дітей молодшого шкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку;

розроблено найбільш ефективні методи й оптимальні прийоми психолого-педагогічного впливу на мовленнєвий розвиток молодших школярів;

відображено методичні, психолого-педагогічні та логопедичні умови успішної реалізації комплексного командного підходу до формування мовлення як засобу удосконалення комунікативно-мовленнєвих умінь зазначеної категорії дітей.

Практична значущість дослідження полягає у виявленні та реалізації в умовах закладу загальної середньої освіти ефективних методів і прийомів, які сприяють формуванню мовлення дітей молодшого шкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку. Розділи створеної системи корекційно-розвиткової

роботи, спрямованої на вироблення цих умінь, можуть застосовуватись у роботі вчителя-дефектолога, логопеда, психолога, а також в умовах інтегрованого проведення занять цими спеціалістами.

Апробація роботи. Основні результати дослідження обговорювались на студентській науково-практичній конференції у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка. Особливості експериментального дослідження відображено в 1 публікації.

Структура кваліфікаційної роботи: вступ, три розділи, загальні висновки, список використаних джерел, додатки. Загальний обсяг роботи – 108 сторінок. Основний текст викладено на 90 сторінках. Додатки становлять 18 сторінок. Список використаних джерел включає 128 найменувань, з них 24 – іноземною мовою.

ВИСНОВКИ

Теоретико-експериментальне вивчення проблеми мовленнєвого розвитку молодших школярів із інтелектуальними порушеннями на корекційно-розвиткових заняттях уможливило зробити наступні висновки та узагальнення:

Молодші школярі за період навчання у початковій школі опановують фонетико-фонематичні, лексико-семантичні, морфологічні, синтаксичні, комунікативні аспекти мовленнєвої грамотності, що визначає необхідність більш детального аналізу цих категорій як найбільш значущих для мовленнєвого розвитку школярів.

Основні труднощі мовленнєвого розвитку дітей із порушеннями інтелекту пов'язані з розпізнаванням інформаційного компонента лінгвістичних висловлювань, формуванням фонетичної складової та неправильною звуковимовою, зниженим рівнем лексико-морфологічної та синтаксичної грамотності. Визначено, що вони часто перебувають в умовах соціальної ізоляції у колективі однолітків, що зумовлює блокування потенційних мовленнєвих компетенцій. Водночас, школярі з порушеннями інтелектуального розвитку мають значні потенційні можливості для повноцінного функціонування в умовах відкритого соціуму. Це визначає необхідність удосконалення описаних функцій, комплексна робота над якими сприяє підвищенню їхніх мовленнєвих компетенцій у сприятливому для них комунікативному середовищі.

У процесі комплексної психолого-педагогічної та логопедичної роботи важливими є формування наступних компетенцій: а) фонетико-фонематичних; б) лексико-семантичних; в) морфологічних; г) синтаксичних; д) словотворення; е) мовленнєвої комунікації.

Узагальнення даних емпіричного дослідження особливостей мовленнєвого розвитку молодших школярів з інтелектуальними порушеннями дало можливість зробити такі висновки:

Аналіз фонематичного слуху продемонстрував його збереженість у молодших школярів із нормотиповим розвитком і відносну збереженість у

школярів із порушеннями інтелекту. Водночас, обстеження фонетичного боку мовлення зафіксувало достатній, знижений і низький його рівні. Найбільші труднощі пов'язані зі звуковимовою шиплячих, свистячих, сонорних та звуко-складовим аналізом слова. Таким чином, загальний аналіз фонетико-фонематичного боку мовлення уможлиблює констатувати у дітей із ППР відносно збереженість фонематичного сприймання, несформованість фонетичних і просодичних компонентів мовлення.

Результати вивчення мовленнєвої грамотності школярів із порушеннями інтелекту вказують на низький її рівень: вони не здатні самостійно конструювати речення, мають збіднений лексичний запас, не володіють словотвірними процесами, не аналізують логіко-граматичні відношення.

Низькі результати виявлено й за даними дослідження мовленнєвої компетентності: діти виявляють знижені і низькі її рівні. Особливо це стосується вміння впливати на інших людей і здатності реагувати на провокаційну поведінку. Це вказує на те, що їхні комунікативні компетенції є недостатньо сформованими і потребують посиленої психологічної корекції

Загалом діти молодшого шкільного віку є неоднорідними за рівнями розвитку мовлення:

1. Молодші школярі, котрі мають **високі рівні мовленнєвих функцій**, демонструють збережене фонематичне сприймання, достатньо сформовані фонематичні здібності, використовують у своєму мовленні просодичні засоби інтонаційної виразності, володіють високим рівнем мовленнєвої грамотності і мають розвинені навички мовленнєвої комунікації. Цю групу утворюють 8,6% дітей з ППР і 30,8% із НР.

2. Школярі із **достатнім рівнем мовленнєвого розвитку** відносяться до другої групи (17,2% і 41,6%). Їхній фонематичний слух є збереженим, а фонетичні навички сформованими. Такі діти широко застосовують у спілкуванні і мовленні засоби просодичної виразності, хоча мають труднощі у відтворенні ритмо-інтонаційної структури висловлювань. Словниковий запас, синтаксичні і морфологічні структури у межах норми. Навички мовленнєвої комунікації

проявляються неоднорідно, краще розвинені вміння слухати, розуміти співрозмовника, підтримувати інших.

3. Учні третьої групи виявляють *знижений рівень розвитку мовлення* (42,9% і 20,0%). Для них характерні часткові порушення фонематико-фонематичного та просодичного боку мовлення. Кількість аграматизмів збільшується, недостатньо функціонує активний словник, відчуваються труднощі під час словотворення й аналізу логіко-граматичної структури висловлювань. Потребують активного формування навички мовленнєвої комунікації.

4. Школярі четвертої групи мають *низький рівень розвитку мовлення* (27,7% і 9,2%), що проявляється у порушеннях фонематико-фонематичного, лексичного, просодичного, граматичного і комунікативного боку мовлення.

Отже, учні з нормотиповим розвитком частіше проявляють високі і достатні рівні, а діти з порушеннями інтелектуального розвитку – знижені і низькі. Це стало підставою для розроблення програми корекційно-розвиткових занять із розвитку мовлення для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку. Розроблення комплексної програми для молодших школярів мало інтегрований характер і включало три найбільш важливі напрями роботи:

- 4) логопедичний, спрямований на розвиток фонематико-фонематичних та просодичних мовленнєвих навичок;
- 5) педагогічний, зорієнтований на підвищення мовленнєвої грамотності;
- 6) психологічний, зорієнтований на оптимізацію мовленнєвих навичок у структурі комунікативної взаємодії.

Логопедичні заняття мали індивідуальний характер, педагогічні і психологічні проводились у груповій формі. На корекційно-розвиткових заняттях у молодших школярів формували характеристики, притаманні розгорнутому висловлюванню: цілісність і структурну єдність, виразність, темпо-ритмічну динаміку, логічну завершеність, граматичну зв'язність, позитивну комунікативну спрямованість. Їх реалізація проводилась під час індивідуальних, а також на інтегрованих заняттях, що дало змогу всебічно простежити динаміку мовленнєвого розвитку й отримати позитивні корекційні результати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акимова М. К., Гуревич М. К. Психологическая диагностика : учеб. для вузов / под ред. М.К. Акимовой. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 652 с.
2. Алієва І.А. Профілактика та корекція фонетико-фонематичного недорозвитку учнів допоміжної школи. Таврійський вісник освіти. 2015 №3. С.137–145.
3. Афузова Г.І. Корекційна підтримка в контексті психологічної допомоги дітям із психофізичними вадами. Дефектологія. 2010. №1. С. 47–48.
4. Ахутина Т.В., Пылаева Н.М. Преодоление трудностей обучения : нейропсихологический подход. Санкт-Петербург : Наука, 2008. 320 с.
5. Базима Н.В. Формування мовленнєвої активності у дітей з аутистичними порушеннями старшого молодшого шкільного віку : автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2014. 22 с.
6. Бакум З.П. Когнітивний аспект у формуванні мовної компетенції учнів під час навчання фонетики. Збірник наукових праць «Педагогічні науки» : вебсайт. URL: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_42/13.pdf (дата звернення: 05.03.2019).
7. Белякова Л.И., Гончарова Н.Н., Шишкова Т.Г. Методика речевого развития дыхания у дошкольников с нарушениями речи : учеб. пособие. Москва : Книголюб, 2004. 56с.
8. Бернштейн Н.А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности : монография. Москва : Наука, 2004. 394 с.
9. Бех І.Д. Виховання особистості. Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади. Київ : Либідь, 2003. 344 с.
10. Бобылева З.Т. Игры с парными карточками. Звуки Р, Л. Настольные логопедические игры для детей 5–7 лет. Москва : Гном и Д, 2007. 40 с.
11. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років : монографія. Київ : Слово, 2004. 376 с.

12. Божович Л.И. Речь и практическая интеллектуальная деятельность ребенка (экспериментально теоретическое исследование). Народное образование. Культурно-историческая психология. 2006. №1–3. С.40–45.
13. Бондар В.І., Синьов В.М., Тищенко В.В. Тенденції розвитку освіти дітей з психофізичними вадами в Європі та Україні. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Серія соціально-педагогічна. 2012. № 19. С.165–170.
14. Боряк О.В. Діагностика, формування й корекція мовленнєвої діяльності дітей із порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку теорія і практика : монографія. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2018. 458 с.
15. Боряк О.В. Специфіка логопедичної корекції при вадах інтелектуального розвитку. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. 2014. №26. С.29–33.
16. Борякова Н.Ю. Ступеньки розвитку. Рання діагностика и коррекция задержки психического развития у детей : учеб.-метод. пособие. Москва : Гном-Пресс, 2002. 64 с.
17. Валлон А. Психическое развитие ребенка. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 208 с.
18. Вассерман Н.І., Дорофеева С.А., Меерсон Я.А. Методы нейропсихологической диагностики. Санкт-Петербург : Стройлеспечать, 2007. 304 с.
19. Вашуленко М.С. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання. Початкова школа. 2000. № 4. С. 11–14.
20. Визель Т.Г. Основы нейропсихологии : учеб. для студентов вузов. Москва : АСТАстрель Транзиткнига, 2009. 430 с.
21. Вишневская Г .М. Фонетический аспект п рофессиональной коммуникации . Вестник ЧелГУ. 2011. №33. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/foneticheskiy-aspekt-professionalnoykommunikatsii> (дата звернення: 08.09.2019).

22. Выготский Л.С. Основы дефектологии : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Лань, 2003. 654 с.
23. Выготский Л.С. Психология развития ребенка : учеб. пособие. Москва : Смысл, 2004. 512 с.
24. Гаврилова Н.С. Порухення фонетичного боку мовлення у дітей : монографія. Кам'янець-Подільський : Друк-сервіс, 2001. 200 с.
25. Гаврилов О.В. Статистичні дані про організацію освітнього простору для дітей з особливими потребами в системі дошкільних та шкільних закладів. 2018. Вип.10.
26. Гвоздев А.Н. Вопросы изучения детской речи. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1961. 471 с.
27. Гноєвська О.Ю. Інклюзивна освіта як психолого-педагогічна проблема. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. 2011. Вип.боряк18. С.40–43.
28. Гутник В .М. Вправи для формування фонетичної компетенції у комунікативному вступному корективному курсі. Іноземні мови. 2013. №4. С. 41–51.
29. Дейниченко Л.Б. Роль индивидуального и совместного обучения старших дошкольников в становлении регулирующей функции речи. Вестник Московского государственного областного университета. Психологические науки. 2013. № 4. С. 67–73.
30. Державна типова програма реабілітації інвалідів : Кабінет Міністрів України від 08.12.2006р. №1686. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/58079892>.
31. Державний стандарт загальної початкової освіти (проект). 2017. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>.
32. Дети с ограниченными возможностями: проблемы инновационных тенденций обучения и воспитания: хрестоматия / под ред. Л.В. Калининкова, Н.Д. Соколова. Москва : Детский мир, 2005. 458 с.
33. Дефектологічний словник / за заг. ред. В.І. Бондаря, В.М. Синьова. Київ : Леся, 2011. 528 с.

34. Дитина : Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту В.О. Огнев'юк; авт. кол: Г.В. Беленька, О.Л. Богініч. Київ : Ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 304 с.
35. Дмитриев А.А. О некоторых проблемах интегрированного обучения детей с особыми образовательными потребностями. Дефектология. 2005. № 4. С.4–8.
36. Дригус М.Т., Петренко І.В. Мікрогенетичний аспект вивчення регулятивної сфери дошкільників із різними навчальними досягненнями. «Aktuální vymoženosti vědy» : матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф., (Praha, 4 october 2010). Praha, 2010. Díl 9. P.70–73.
37. Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности : избр. психол. труды. Москва : Изд-во Моск. психол.-социального ин-та, 2001. 432 с.
38. Зиннхубер Х. Как развивается Ваш ребенок? Таблицы сенсомоторного развития, игры и упражнения : от 0 до 7,5 лет. Москва : Терфинф, 2010. 160 с.
39. Ильнер А.О., Горожанцева К.В. Роль электронных образовательных средств в формировании фонетико -фонологической компетенции . Педагогическое образование в России. 2017. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rolelektronnyh-obrazovatelnyh-sredstv-v-formirovanii-fonetiko-fonologicheskoykompetentsii> (дата звернення: 08.09.2019).
40. Калмикова Л.О. Психологія мовлення і психолінгвістика : навч. посіб. для вищ. навч. закл. Переяслав-Хмельницький : Фенікс, 2008. 234 с.
41. Калягин В.А., Овчинникова Т.С. Логопсихология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Академия, 2006. 320 с.
42. Кисличенко В.А., Копилова А.О. Обстеження сформованості граматичних категорій у дітей старшого молодшого шкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення в умовах побутового білінгвізму. Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського. 2017. № 3. С. 187-192.

43. Колупаева А. А., Савчук Л. О. Дошкільники з особливими потребами та організація їх навчання. Київ : АТОПОЛЬ, 2011. 274 с.
44. Колупаева А.А. Педагогічні основи інтегрування дошкільників з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2007. 458 с.
45. Коноваленко В.В., Коноваленко С.В. Коррекция произношения звуков. Москва : ГНОМ и Д, 2000. 58 с.
46. Коноваленко С.М., Кременецкая М.И. Развитие психофизической базы речи у детей дошкольного возраста с нарушениями развития (+ CD). Москва : Детство-Пресс, 2017. 128 с.
47. Конопляста С.Ю. Психолого-педагогічні основи комплексної корекції мовленнєвого розвитку дітей із ринолалією : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2010. 468 с.
48. Конопляста С. Ю., Сак Т. В. Логопсихологія : навч. посібник. Київ : Знання, 2010. 293 с.
49. Коркішко Н.В. Обстеження фонетико-фонематичних процесів у дітей старшого молодшого шкільного віку із ЗПР. Актуальні проблеми корекційної педагогіки, психології та реабілітації. Суми, 2019. С.121–123.
50. Корнев А.Н. Основы логопатологии детского возраста : клинические и психологические аспекты. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 380 с.
51. Корнев А.Н., Старосельская Н.Е. Как научить ребенка говорить, читать и думать : метод. пособ. Санкт-Петербург МиМ Паритет, 2000. 44 с.
52. Лалаева Р.И., Гермаковская А. Особенности симультанного анализа и синтеза у младших школьников с тяжелыми нарушениями речи. Дефектология. 2000. №4. С.17–22.
53. Ларина Е.А., Реина З.А. Воспитание самоконтроля за интонационным оформлением речи у младших школьников с общим недоразвитием речи. Специальное образование. 2009. №1. С.41–48.
54. Лауткина С.В. Логопсихология : учеб. пособие. Витебск : ВГУ им. П.М. Машерова, 2007. 150с.

55. Липа В.В. Общая и коррекционная педагогика о формировании у детей готовности к школьному обучению. Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія : педагогічні науки. 2008. №12 (151). С.149–155.
56. Лисак Г .О. Методи формування фонетичної компетенції студентів гуманітарного профілю вищого навчального закладу. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2013. Вип. 15. С.141–145.
57. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии : учеб. пособ. Москва : Академия, 2004. 384 с.
58. Малофеев Н.Н., Шматко Н.Д. Базовые модели интегрированного обучения. Дефектология. 2008. №1. С.71–78.
59. Мамайчук И.И. Психологическая помощь детям с проблемами в развитии. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 224 с.
60. Мартиненко І.В. Психологічні засади формування комунікативної діяльності дітей старшого молодшого шкільного віку з системними порушеннями мовлення : дис. ... докт. психол. наук : 19.00.08. Київ, 2017. 502 с.
61. Марченко І.С. Формування комунікативних умінь у дітей з грубою затримкою мовленнєвого розвитку. Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2014. №27. С.120–124.
62. Нарушение звукопроизношения: понятие, разновидности, этиологические причины, диагностические и коррекционные мероприятия. URL: https://www.defectologiya.pro/zhurnal/narushenie_zvukoproiznosheniya_ponyatie,_raznovidnosti,_etiologicheskie_prichinyi,_diagnosticheskie_i_korrekcziionnyie_meropriyatiya/
63. Наумова О.Н. Від звука до букви. Розвиток фонематичних процесів. Логопед. 2014. №5. С.11–13.
64. Нечипоренко В.В. Системний розвиток навчально-реабілітаційного центру як умова формування життєвих компетенцій в учнів з обмеженими можливостями здоров'я : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2006. 16 с.

65. Паклина А.В. Методика формирования речевой готовности дошкольников к обучению в школе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Екатеринбург, 2006. 183 с.
66. Петрановська Л. ЗПР – не вирок. Зміни одне життя. <http://changeonelife.ru/2013/11/01/lyudmila-petranovskaya-zaderzhka-psihicheskogo-razvitiya-ne-prigovor/>
67. Петренко І.В. Особливості регулятивної сфери у дошкільників з різними навчальними досягненнями. Київ : Міленіум, 2016. 160 с.
68. Піроженко Т.О. Мовлення дитини: психологія мовленнєвих досягнень дитини. Київ : Главник, 2005. 112 с.
69. Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами : постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2013 р. № 607. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/607-2013-%D0%BF>.
70. Про затвердження Плану заходів щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому просторі : Наказ Міністерства освіти і науки від 31.12.2015 р. № 1436. URL : [http://old.mon.gov.ua/files/normative/2016-01-16/4897/nmo-1436\(1\).pdf](http://old.mon.gov.ua/files/normative/2016-01-16/4897/nmo-1436(1).pdf).
71. Програма корекційної логопсихологічної роботи з формування мовленнєвої готовності дітей із порушенням мовлення різної нозології : свідоцтво про право власності на науковий твір № 73888; заяв. № 74558, 26.07.2017; опубл. 20.09.2017. 4 с.
72. Програми з корекційно-розвиткової роботи для дітей з тяжкими порушеннями мовлення : Інститут модернізації змісту освіти. URL : <https://imzo.gov.ua/osvita/zagalno-serednya-osvita/korektsiyni-programi/korektsiynorozvitkovi-zanyattya-dlya-ditey-z-tyazhkimi-porushennyami-movlennya/?print=pdf>.
73. Речицкая Е.Г. Развитие младших школьников с нарушением слуха в процессе внеклассной работы : пособ. для учителя-дефектолога. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2005. 136 с.

74. Рібцун Ю.В. Дитина з порушеннями мовленнєвого розвитку. Харків : Ранок, Кенгуру», 2018. 40 с.
75. Рібцун Ю.В. Характеристика фонетико-фонематичної складової мовлення дітей п'ятого року життя із ФФНМ. Український логопедичний вісник. 2011. Вип.2. С. 36–53.
76. Романенко О.В. Застосування соціально-психологічного тренінгу в системі психологічної допомоги дітям з тяжкими порушеннями мовлення. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. 2014. №27. С.174–179.
77. Румянцева И.М. Психология речи и лингвопедагогическая психология. Москва : ПЕР СЭ, 2004. 319 с.
78. Сак Т.В. Диференційований підхід до навчання учнів з особливими освітніми потребами. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. 2014. Вип. 26. С. 215–219.
79. Сапожников Я.М. Нарушения речи у детей. Педиатрия. Журнал им. Г.Н. Сперанского. 2013. Т.92. №4. С.82–88.
80. Семенович А.В. Нейропсихологическая диагностика и коррекция в детском возрасте : учеб. пособие для высш. учеб. заведений. Москва : Академия, 2002. 232 с.
81. Савченко М.А. Методика виправлення вад мови у дітей. Київ : Радянська школа, 1983. 168 с.
82. Синьов В.М., Бондар В.І. Освітня інтеграція учнів з інтелектуальними порушеннями : Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2015. 397 с.
83. Соботович Е.Ф. Речевое недоразвитие у детей и пути его коррекции (Дети с нарушением интеллекта и моторной алалией) : учеб. пособие для студентов. Москва : Классикс Стиль, 2003. 160 с.
84. Соботович Е.Ф. Концепція стандарту спеціальної освіти дітей молодшого шкільного віку дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку. Дефектологія. 2002. №1. С.2–7.

85. Созонова Н.Н., Куцина Е.В., Хрушкова Н.Г. Фонетические рассказы и сказки (для детей 5-7 лет). Екатеринбург : Литур, 2009. 32 с.
86. Стеріополо О. Сегментна та супрасегментна фонетика української мови. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. 2020. №30. С.166–182.
87. Тарасун В.В. Формування мовленнєвої особистості дитини з особливостями в розвитку. Науковий вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. 2013. С. 165–173.
88. Тищенко В.В. Засвоєння граматичної сторони мовлення дітьми з порушеннями розумового розвитку. Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2011. №19. С.254–260.
89. Тищенко В.В. Фонематичні процеси в онтогенезі дитячого мовлення та методика діагностики їх порушень : метод. реком. Київ : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2011. 22 с.
90. Тищенко В.В. Формування слухового контролю в мовленнєвій діяльності старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2015. №29. С.112–18.
91. Трофименко Л.І. Механізми засвоєння лексико-граматичних одиниць мови учнями молодшого шкільного віку із нерізко вираженим загальним недорозвитком мовлення. Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання. 2013. С.9–13.
92. Ушакова Т.Н. Рождение слова: Проблемы психологии речи и психолингвистики. Москва : Институт психологии РАН, 2011. 524 с.
93. Ушакова Т.Н., Белова С.С., Валеева Е.Н. Лингвopsихологическое исследование вербальной семантики. Психологический журнал. 2010. Т.31. №6. С.83–97.
94. Фопель К. Энергия паузы. Психологические игры и упражнения : практическое пособие. Москва : Генезис, 2006. 240 с.
95. Цветкова Л.С. Методика нейропсихологической диагностики детей. Москва : Когито-центр, 2003. 203 с.

96. Цейтлин С.Н. Язык и ребенок : Лингвистика детской речи : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : ВЛАДОС, 2000. 240 с.
97. Чернякова М.О., Стахова Л.Л. Особливості формування просодичних компонентів мовлення у дітей молодшого шкільного віку зі стертою формою дизартрії. Сучасні проблеми логопедії та реабілітації. 2016. С.156–159
98. Чиркова Э.Б. Содержательная и языковая реконструкция текстов в логопедической работе. Современные подходы к коррекции общего недоразвития речи у детей. «Диагностика и коррекция нарушений речевого развития у детей» : матер. республиканского научно-практ. семинара (г. Москва, 4 окт. 2008 г.) Москва, 2008. С.107–115.
99. Шеремет М.К. Логопедія : підруч. Київ : Слово, 2010. 672 с.
100. Шеремет М.К., Кондукова С.В. Особливості мовленнєвого розвитку дітей з РДА. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. 2010. №15. С.102–106.
101. Шланина В.М. Сознание, мышление и речь. Психология и соционика межличностных отношений. 2010. №2. С.17–25.
102. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / под ред. Л.Р. Зиндера, М.И. Матусевич. Москва : Издание ЛКИ, 2008. 432 с.
103. Яковенко А.О. Інноваційні технології для підвищення якості проведення логопедичних занять в сучасних умовах загальноосвітнього простору. Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. 2014. №27. С.231–234.
104. Allan J., Andrews J., Lupart J. The Inclusive Classroom : Educating Exceptional Children. Scarborough, ON : Nelson Canada, 2000. 256 p.
105. Banai K., Yifat R. Communication Disorders: Auditory Processing Disorders. In JH Stone, M Blowin International Encyclopedia of Rehabilitation. Center for International Rehabilitation Research Information and Exchange (CIRRIE). 2010. № 5. P. 64-76.
106. Bender S. Sprache ist mehr als Sprechen – psychomotorische Kommunikationsförderung als Perspektive für die logopädische Therapie. In: S.

- Kuhlenkamp (Hrsg.), Sprache in Bewegung. Psychomotorische Perspektiven in Förderung, Therapie, Bildung. 2011. № 7. P. 82–97.
107. Cavicchiolo S., Biagini L. L'intervento precoce sui disturbi di linguaggio nella scuola materna <https://icmanzoni-re.edu.it/wp-content/uploads/sites/183/LINTERVENTO-PRECOCE-SUI-DISTURBI-DEL-LINGUAGGIO-ALLA-SCUOLA-DELLINFANZIA-1.pdf>
108. Contwell D., Baker L. Development speech and language disorders. New York : Mosby, 1987. 214 p.
109. Dennis M. Treating articulation and phonological disorders in children. Philadelphia : Mosby, 2008. 530 c.
110. Dockett S., Perry B. Readiness for school : a relational construct. Australasian Journal of Early Childhood. 2009. V. 34 (1). P. 20–26.
111. Dodd B., Holm A., Hua Z., Crosbie S. Phonological development: A normative study of British English-speaking children. Clinical Linguistics and Phonetics. 2003. V. 17. P. 617–643.
112. Graue E. The answer is readiness now what is the question? Early Education and Development. 2006. V. 17 (1). P. 43–56.
113. Justice M. Communication sciences and disorders: an introduction. United states of America : Bauru-HRAC, 2006. 481 p.
114. Kennerch R. Communicative disorders related to cleft lip and palate. United States of America : Mosby, 2008. 563 p.
115. Kliegman R., Behrman R., Jenson H. Specific language and learning disabilities. Philadelphia : Saunders Elsevier, 2007. 455 p.
116. Ladányi E., Lukács Á. Lexical conflict resolution in children with specific language impairment. Journal of Communication Disorders. 2016. V. 61. P. 119–130.
117. Laewen K., Hans-Joachim N. Grenzsteine der Entwicklung als Grundlagedeines Frühwarnsystems für Risikolagen in Kindertageseinrichtungen. Familien stützen – Kinder schützen. Was Kitas beitragen können. Weimar und Berlin. 2008. № 11. P. 190–198.

118. Law J., Garrett Z., Nye C. Speech and language therapy interventions for children with primary speech and language delay or disorder. The Cochrane Collaboration : The Cochrane Library, 2010. 80 p.
119. McLeod S., Harrison L. Epidemiology of speech and language impairment in a nationally representative sample of 4- to 5-year-old children. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*. 2009. V. 52. P. 1213–1229.
120. Neaum S. School readiness and pedagogies of Competence and Performance: theorising the troubled relationship between early years and early years policy. *International Journal Of Early Years Education*. 2016. V. 24 (3). P. 239–253.
121. Nilsen A., Waldenström U., Rasmussen S. Characteristics of first-time fathers of advanced age : a Norwegian population-based study. *BMC Pregnancy & Childbirth*. 2013. URL : <http://www.biomedcentral.com/1471-2393/13/29>
122. Peckham K. Supporting effective school readiness. *Journal of Health Visiting*. 2017. V. 5. P. 152–156.
123. Pindzola R., Plexico L., Heynes W. Diagnosis and evaluation in speech pathology. New York : Mosby, 2015. 421 p.
124. Roulston S., Law J., Rush R. The role of language in children’s early educational. USA : DfE Research Brief, 2011. 340 p.
125. Sharp H., Hillenbrand K. Speech and language development and disorders in children. *Pediatric Clinic North Am*. 2008. № 55. P. 1159–1173.
126. Stoel-Grammon C., Dunn C. Normal and disordered phonology in children. United States of America : Mosby, 2014. 461 c.
127. Thordardottir E. Grammatical morphology is not a sensitive marker of language impairment in Icelandic in children aged 4–14 years. *Journal of Communication Disorders*. 2016. V. 62. P. 82–100.
128. William O. Diagnosis and evaluation in speech pathology. United states of America : Bauru-HRAC, 2004. 263 p.